

4. Ківалова Т.В. Цивільно-правова недоговорна відповідальність як вид юридичної відповідальності. Про українське право. Правова відповідальність. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / За ред. І.А. Безклубого. К., 2010. Час. У. С. 207–216.

5. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 р. № 898-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/898-15/>.

6. Земельний кодекс України: Кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/>.

7. Про затвердження Порядку і правил обов'язкового страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.2011 р. № 358. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/358-2011-%D0%BF>.

8. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. N 47. Ст. 25.

9. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 р. № 1378-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. N 15. Ст. 229.

10. Про експертну грошову оцінку земельних ділянок: Кабінет Міністрів України; Постанова, Методика від 11.10.2002 р. № 1531. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-%D0%BF>.

11. Про затвердження Національного стандарту N 2 «Оцінка нерухомого майна»: Кабінет Міністрів України; Постанова, Стандарт від 28.10.2004 р. № 1442. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-%D0%BF>.

12. Постанова Вищого господарського суду України у справі № 909/932/15 від 06.02.2017 р. URL: reyestr.court.gov.ua/.

13. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

УДК 347.1

ЦЮРА В.В.

НЕНАЛЕЖНЕ ЗДІЙСНЕННЯ ДОГОВІРНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА ТА ЙОГО ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

У статті досліджені основні доктринальні та правозастосовні проблеми неналежного здійснення договірного представництва у цивільному праві. Проведено аналіз праць вчених-юристів різних періодів і на його основі зроблено висновок про сутність дій, якими порушуються представницькі повноваження, а також про наслідки вчинення таких дій. Виділено основні види неналежного здійснення представництва. Особливу увагу присвячено питанням перевищення повноваження, під яким розуміється довільне збільшення представником обсягу прав на вчинення правочинів, встановленого або вказівками особи, яку представляють, або нормами права. Окремо приділено увагу неналежному здійсненню представницьких повноважень, а також питанням істотного та неістотного неналежного виконання таких повноважень.

Ключові слова: представник, довіритель, представницькі повноваження, представницькі відносини, неналежне виконання повноважень, перевищення повноважень.

В статье исследованы основные доктринальные и правоприменительные проблемы ненадлежащего осуществления договорного представительства в гражданском праве. Проведен анализ трудов ученых-юристов разных периодов и на его основании сделан вывод о сущности действий, которыми нарушаются представительские полномочия, а также о последствиях совершения таких действий. Выделены основные виды ненадлежащего осуществления представительства. Особое внимание посвящено вопросу превышения полномочий, под которым понимается произвольное увеличение представителем объема прав на совершение сделок, установленное либо указаниями представляемого, либо нормами права. Отдельно внимание обращено на ненадлежащее осуществление представительских полномочий, а также на вопросы существенного и несущественного ненадлежащего исполнения таких полномочий.

Ключевые слова: *представитель, доверитель, представительские полномочия, представительские отношения, ненадлежащее исполнение полномочий, превышение полномочий.*

The article analyzes the main doctrinal and law-enforcement problems of improper implementation of contractual representation in civil law. The works of lawyers of different periods are analyzed and on this basis it is concluded that the nature of actions violating the representative powers, as well as the consequences of such actions. The main types of misplaced representation are distinguished. In particular, special attention is devoted to the issue of exceeding the authority, which refers to the arbitrary increase by the representative of the amount of rights to commit transactions, which is established either by the instructions of the person represented or by the rules of law. Particular attention is paid to improper implementation of representative powers, as well as issues of substantial and insignificant improper fulfillment of such privileges.

Key words: *representative, trustee, representative powers, representative relations, improper fulfillment of powers, excess of powers.*

Відомо, що існування договірної представництва базується на фідучіарному (довірчому) характері відносин між довірцем і повіреним. У зв'язку з цим вимога належного здійснення зобов'язання набуває особливого значення як у контексті наявних правовідносин між сторонами, так і в подальшій перспективі. З огляду на зазначене законодавець передбачає право як представника, так і принципала в односторонньому порядку відмовитись від договору доручення (п. 1 ч. 1 ст. 1008 ЦК України): при втраті довіри між сторонами втрачають свою ключову ознаку і правовідносини представництва. Як підкреслюється в доктрині, це пов'язано з тим, що повноваження передбачає можливість представника втручатися в майнову і правову сфери особи, яку він представляє, спричиняючи в них певні зміни. Тому будь-які відхилення від належного здійснення повноваження загрожують несприятливими наслідками для довірителя [301, с. 133] і руйнують довірчі відносини між сторонами.

Вказані умови здійснення договірної представництва мають надзвичайно важливе значення для практики, а тому їх доктринальне вивчення та осмислення є важливою умовою ефективного правозастосування. Окремі аспекти порушених у цій статті проблем уже були предметом наукових досліджень вчених, які спеціально досліджували питання представництва, І.Я. Верес, І.О. Гелецької, В.Л. Граніна, І.Ю. Доманової, А.І. Дрішлюка, С.Г. Керимова, П.М. Крупка, Є.С. Северової та інших. Однак нині єдності у питаннях неналежного здійснення договірної представництва немає, а тому мета цієї статті – узагальнення наявних у цій сфері проблем та окреслення шляхів їх подолання з огляду на положення новітнього цивільного законодавства та правозастосовної практики.

Найпоширенішою причиною деструктивних змін у правовідносинах представництва є неналежне здійснення представником наданих йому повноважень або недотримання обов'язків, покладених договором (чи законом) на будь-яку зі сторін. При цьому, за загальним правилом, недосягнення потрібного результату без вини представника не може розглядатися як неналежне виконання зобов'язання і бути підставою для відмови у виплаті винагороди або вжиття до нього заходів відповідальності. Водночас, спираючись на зроблені нами висновки [1], наголосимо, що досягнення обіцяного довірцелю (принципалу) позитивного результату є лише однією з ознак

якості здійснення повноважень. Тому одного факту виконання обов'язку замало – важливим є й дотримання інших умов договору та вказівок довірителя, зокрема щодо способу досягнення такого правового результату.

Представник зобов'язаний діяти в межах повноважень, якими його наділила особа, інтереси якої він представляє. Однак непоодинокими є випадки, коли повірений з об'єктивних чи суб'єктивних причин порушує це правило, представляючи інтереси без наданих для цього повноважень або з перевищенням їх меж. У зв'язку з цим не втрачає актуальності питання змісту та видів неналежного здійснення представником договірною представництва.

Звертаючись до правової доктрини, зауважимо, що С.О. Харитонов, О. Харитонova та А.І. Дрішлюк, аналізуючи позицію законодавця, відображену у відповідних нормах ЦК України [2], залежно від того, чи належно здійснювалось представництво та чи відповідає обсягу повноважень характер дій, вчинених представником, виділили такі види представництва:

– представництво у точному значенні слова, коли дії представника під час вчинення правочину від імені того, кого він представляє, чітко відповідають отриманим повноваженням (ст.ст. 237–239 ЦК України);

– представництво з перевищенням повноважень (ст. 241 ЦК України);

– удаване (фальшиве, неправильне) представництво – вчинення правочину без повноважень (ч. 2 ст. 1158 ЦК України).

З цих випадків, як зазначають автори, лише перша ситуація є належною, нормальною для правовідносин договірною представництва. Другий і третій випадки вчинення однією особою юридичних дій від імені іншої особи можуть бути об'єднані у загальну групу неналежного представництва (неправильного представництва) [3, с. 118–119]. Вважаємо за доцільне додати і четвертий вид представництва на основі запропонованої класифікації, що також характеризується як неналежне представництво – представництво, яке, хоча і вчиняється в межах наданих особі повноважень, але не відповідає іншим вказівкам довірителя, зокрема щодо часу, місця та способу укладення того чи іншого правочину.

Якщо немає будь-яких порушень вчинення представником правочинів та інших юридично значимих дій, вчинення таких дій визнаватиметься нормальним, і правовідносини, що виникнуть, повною мірою відповідатимуть правовій природі представництва в цивільному праві. Цього не можна сказати про три інші випадки, коли представник вчиняє правочини з перевищенням повноважень, недотриманням додаткових вказівок довірителя або ж взагалі без повноважень, діючи в обхід волі особи, інтереси якої він представляє.

Численні приклади таких зловживань із боку представника підтверджує судова практика. Так, у рішенні Барського районного суду Вінницької області від 28.11.2012 р. у справі № 2-570/11 зазначається, що позивачка звернулася до суду з позовом до ТОВ «Агрофірма Шаргород» про визнання недійсним договору оренди землі, обґрунтовуючи позовні вимоги тим, що їй на праві приватної власності належить земельна ділянка площею 1,2508 га, розташована на території Каришківської сільської ради Барського району Вінницької області. У серпні 2010 р. відповідач ТОВ «Агрофірма Шаргород» надав позивачці примірник договору оренди землі № 110 від 02.04.2009 р. про передачу вищевказаної земельної ділянки в оренду ТОВ «Агрофірма Шаргород» строком на 10 років із встановленням відповідної орендної плати. Позивачка вважала зазначений договір оренди землі недійсним, оскільки не уклала його з відповідачем і не підписувала. Крім того, відповідач без її відома подав договір оренди землі на реєстрацію до Вінницької регіональної філії ДП «Центр ДЗК». Позивачка просила суд визнати недійсним договір оренди землі № 110 від 02.04.2009 р., оскільки своїх повноважень щодо укладення та підписання зазначеного договору нікому не делегувала. Суд вимоги позивачки задовольнив [4]. У цьому разі «удаваний» представник діяв без повноважень і не в інтересах особи позивачки, тому рішення суду є правомірним. У рішенні ж Баришівського районного суду Київської області від 17.12.2015 р. у справі № 355/1085/15-ц дії представника без згоди довірителя, що призвели до неправомірного укладення договору страхування, були визнані судом такими, що вчинені за межами наданих представникові повноважень [5]. Також на практиці перевищення повноважень може полягати у вчиненні не того правочину, який вимагався, не з потрібним контрагентом, із порушенням вимог щодо ціни, строку, місця укладення правочину, якості та кількості його предмета [6, с. 203].

Звертаючись до наукового аналізу концепції «перевищення повноважень», зазначимо таке. Дослідниками в галузі цивільного права висувається теза, що перевищення повноваження – це довільне збільшення представником обсягу прав на вчинення правочинів, який встановлено або вказівками особи, яку представляють, або нормами права. У разі п перевищення повноважень

представник із власної ініціативи розширює межі наданого йому повноваження, не погодивши такий відступ з особою, яку він представляє [7, с. 270]. Схожої позиції дотримується і С.Г. Керимов, який зазначає, що перевищення повноваження – це самочинне збільшення представником обсягу права на вчинення правочину (або іншої юридичної дії чи комплексу юридичних дій) для досягнення певного результату, вираженого у вказівках особи, яку він представляє, чи такого, що впливає із вимог закону [8, с. 128].

Отже, перевищення повноважень може відбутися тільки у разі, якщо попередньо представник був наділений чітко визначеними правами та обов'язками для вчинення правочинів та юридично значимих дій від імені принципала. Тобто, як зазначає О.В. Дзера, правочин вважається укладеним представником із перевищенням повноважень, якщо на момент вчинення правочину наявних у представника повноважень недостатньо для його вчинення [9, с. 269]. Цю тезу продовжують, зазначивши, що у разі вчинення правочину з перевищенням повноважень між представником і тим, кого він представляє, все ж таки існують відносини представництва, зберігається сутність і зміст представництва як діяльності однієї особи з досягненням правового результату для іншої: виникнення у того, кого представляють, юридичних прав та обов'язків у правовідносинах із третіми особами [3, с. 120]. У літературі знаходимо й узагальнююче формулювання головної відмінності представництва з перевищенням повноважень від представництва без повноважень: при представництві без повноважень до вчинення представником правочинів від імені іншої особи між ними, як правило, взагалі не існує жодних правовідносин (виняток становить представництво в тих випадках, коли повноваження існували, але на момент вчинення представницької діяльності припинилися). При представництві ж з перевищенням повноважень правовий зв'язок між цими особами існував і раніше, але в процесі його розвитку здійснення представницьких дій відбувалося неналежним чином, тобто існувало «перевищення повноважень» або неналежне здійснення представником суб'єктивного права вчиняти правочини від імені особи, яку представляють [10, с. 124].

Отже, неналежне здійснення договірною представництвом може полягати у: вчиненні представництва без повноважень (удаване, фальшиве представництво), що може здійснюватися також особою, яка раніше мала належні повноваження, але на момент вчинення нею того чи іншого правочину в інтересах та від імені довірителя вони були припинені; перевищенні наданих представникові повноважень, коли повірена особа вчиняє правочини або інші юридичні дії, що виходять за межі визначеного договором або довіреністю обсягу; здійсненні зобов'язань за договором доручення в межах наданих довірителем повноважень, але з порушенням інших вказівок останнього щодо порядку та способу вчинення тих чи інших правочинів.

Вважаємо, що в контексті останніх двох видів неналежного здійснення договірних зобов'язань за договором представництва варто говорити про істотне і неістотне неналежне виконання повіреним своїх обов'язків. Також у науці зустрічається поділ на кількісне (у кількості речей, ціні договору тощо) та якісне (зокрема, відступ у предметі, контрагенті договору) перевищення повноважень [11, с. 59].

Загальним критерієм визначення наслідків істотного й неістотного перевищення повноваження в інтересах принципала. Істотне перевищення виникає, коли представник порушує покладений на нього обов'язок діяти в межах наданих повноважень. У цьому разі представник свідомо використовує своє право всупереч його меті та інтересу довірителя. Неістотне ж перевищення меж повноваження (виділений нами четвертий вид неналежного здійснення представництва) виникає у разі, якщо представник дотримується ключових розпоряджень довірителя, але окремі його дії не відповідають вказівкам зазначеного довірителя, хоча і не мають значення для вчинення правочину загалом. У цьому разі окремий відступ представника від вказівок принципала варто визнати несуттєвим, якщо представник діє в інтересах довірителя. Так, згідно з ч. 2 ст. 1004 ЦК України повірений може відступити від вказівок довірителя, якщо з огляду на обставини справи це необхідно в інтересах довірителя. Таке перевищення не має спричинити несприятливих наслідків ні для представника, ні для принципала, оскільки вчинений правочин відповідав інтересам особи, від імені якої він вчинений. Якщо ж представник систематично здійснює відступи від вказівок довірителя, які, не впливаючи на зміст вчинених повіреним правочинів, спричиняють для останнього організаційні, матеріальні, часові або інші незручності, це, на нашу думку, може стати підставою для скасування довіреності особою, яка її видала, і припинення представництва за довіреністю загалом. Тоді представник відступає від додаткових вказівок не в інтересах довірителя, а з їх порушенням, діючи або у власних інтересах, або в інтересах третіх осіб.

Важливо, що відповідно до ст. 241 ЦК України правочин, вчинений представником із перевищенням повноважень, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки принципала лише у разі наступного схвалення. Тому у разі, коли мало місце істотне чи неістотне перевищення повноважень і принципал схвалить такий правочин, вважається, що права та обов'язки настають саме для нього. У разі, коли такого схвалення не відбувається, договір, згідно із загальними положеннями ЦК України (зокрема ч. 3 ст. 215, ст. 203 ЦК України), є оспорюваним і може бути визнаний судом недійсним. Якщо правочин, вчинений представником із перевищенням повноважень, схвалено, акт схвалення визнається одностороннім правочином. Вираження волі принципала допускається як у письмовій, так і в усній формі, а також у формі конклюдентних дій, що дослідимо далі.

Підсумовуючи зазначене, підкреслимо, що перевищення меж повноважень може бути істотним і неістотним, що, своєю чергою, матиме негативні наслідки для представника та може стати підставою для припинення правовідносин представництва, залежно від того, чи відступ від вимог і вказівок довірителя було вчинено в його інтересах чи в інтересах інших осіб (у тому числі повіреного). Водночас істотне порушення апріорі є таким, що здійснюється всупереч інтересам принципала, оскільки представник свідомо перевищує надані йому повноваження щодо істотних умов договірної представництва – предмета відповідного правочину, вибору другої його сторони тощо.

Список використаних джерел:

1. Цюра В.В. Теоретичні питання інституту представництва в цивільному праві України [Текст]: монограф. К.: ФОП Мельник А.А., 2016. 492 с.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. Офіційний вісник України. 2003. № 11. Ст. 461.
3. Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Дрішлюк А.І. Добровільне представництво у цивільному праві України: навч. посіб. К.: Істина, 2007. 176 с.
4. Про визнання недійсним договору оренди землі: рішення Барського районного суду Вінницької області від 28.11.2012 р. № 2/201/67/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28060296>.
5. Про визнання недійсним договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності: рішення Баришівського районного суду Київської області від 17.12.2015 р. № 355/1085/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54514733>.
6. Коструба А.В. Наслідки правоприпиняючих юридичних фактів у цивільному праві України. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 147–151.
7. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватні та публічні правовідносини представництва. Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Чернівці: Рута, 2002. Вип. 147. С. 36–40 (Сер.: Правознавство).
8. Керимов С.Г. Представництво за законом в цивільному праві України [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НДІ приват. права і підприємництва Акад. прав. наук України. К., 2006. 194 с.
9. Цивільне право України. Загальна частина: підруч. [Текст] / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
10. Гранін В.Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством України [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Одес. нац. юрид. акад. О., 2005. 212 с.
11. Рясенцев В.А. Ведение чужого дела без поручения: Труды юридического факультета. Ученые записки. Труды юридического факультета. Ученые записки МГУ. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1946. Вып. 116: Кн. 2. С. 101–118.